

УДК 331.4

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.87.3.14>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ОКРЕМИХ ЗАХОДІВ ЗАПОБІГАННЯ ПОРУШЕННЯМ НОРМ ОХОРОНИ ПРАЦІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Пасічнюк В.Б.,

*старший викладач кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін
Національного університету
водного господарства та природокористування
e-mail: v.b.pasichniuk@nuwm.edu.ua*

Яковчук Я.В.,

*кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри правоохоронної діяльності
та спеціальних юридичних дисциплін
Національного університету
водного господарства та природокористування
e-mail: y.v.yakovchuk@nuwm.edu.ua*

Пасічнюк В.Б., Яковчук Я.В. Деякі питання окремих заходів запобігання порушенням норм охорони праці в умовах воєнного стану в Україні.

В статті розглядаються найактуальніші питання що пов'язані із зверненнями громадян, інспекційними заходами та юридичною відповідальністю, які застосовуються в результаті порушень законодавства України про охорону, безпеку та гігієну праці. Деталізовано з'ясовується поняття відповідальності у сучасній правовій науці. Автори наводять декілька найбільш вдалих академічних визначень цього поняття. Зроблений висновок про те, що дослідження різних визначень змісту поняття «відповідальність» дає підстави стверджувати про такі основні його ознаки: 1. Юридична відповідальність є видом соціальної відповідальності. 2. Підставою юридичної відповідальності є вчинене фізичною чи юридичною особою порушення закону чи права. 3. Наслідками юридичної відповідальності є негативна реакція держави в особі компетентних органів яка полягає у застосуванні санкцій до порушника права чи закону. 4. Санкції стягнення, покарання, заходи) як наслідки юридичної відповідальності полягають у понесенні особою-правопорушником втрат деяких благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення. 5. Юридична відповідальність виражена в нормах права, що закріплені у чинних нормативно-правових актах загальнодержавного характеру, частіше кодифікованих. 6. Застосування юридичної відповідальності має чітку процесуальну форму.

В статті підкреслюється важливість двох реально діючих юридичних інструментів які застосовуються в сучасному публічному управлінні в галузі праці: правового та організаційного.

В статті також привертається увага до механізмів виявлення порушень в сфері охорони праці та притягнення до відповідальності за їх вчинення. На думку авторів найчастіше вказані правопорушення офіційно виявляються в результаті діяльності спеціалістів служби охорони праці підприємств, установ та організацій; уповноважених профспілками осіб з питань охорони праці та працівниками в результаті повідомлень зазначених осіб спеціально уповноваженим органам державної влади. Також правопорушення в сфері охорони праці виявляються фахівцями Державної служби з охорони праці України (та їх територіальних органів) в результаті здійснення інспекційних повноважень.

Автори наукової статті аналізують правові, організаційні та практичні аспекти звернень громадян до уповноважених органів з повідомленнями про порушення охорони, безпеки та гігієни праці на вітчизняних підприємствах.

Ключові слова: охорона праці, юридична відповідальність, інспекційні заходи, перевірки, повноваження, воєнний стан, законодавство в сфері охорони праці, звернення громадян.

Pasichniuk V.B., Yakovchuk Y.V. Some issues of the certain measures of preventing the violations of labor protection standards in the conditions of martial state in Ukraine.

The article considers the most relevant issues related to citizens' appeals, inspection measures and legal liability, which are applied as a result of violations of the legislation of Ukraine on occupational health, safety and hygiene. The concept of responsibility in modern legal science is clarified in detail. The authors cite several of the most successful academic definitions of this concept. The conclusion is made that the study of various definitions of the content of the concept of «responsibility» gives grounds to assert the following main features of it: 1. Legal responsibility is a type of social responsibility. 2. The basis for legal liability is a violation of the law or right committed by an individual or legal entity. 3. The consequences of legal liability are a negative reaction of the state in the person of the competent authorities, which consists in applying sanctions to the violator of the law or law. 4. Sanctions (collective penalties, punishments, measures) as consequences of legal liability consist in the loss of certain benefits of a personal, organizational and property nature by the offender for the committed offense. 5. Legal liability is expressed in the norms of law, which are enshrined in current regulatory legal acts of a national nature, more often codified. 6. The application of legal liability has a clear procedural form.

The article emphasizes the importance of two real legal instruments used in modern public administration in the field of labor: legal and organizational.

The article also draws attention to the mechanisms for detecting violations in the field of labor protection and bringing them to justice. According to the authors, most often the specified offenses are officially detected as a result of the activities of specialists of the labor protection service of enterprises, institutions and organizations; persons authorized by trade unions for labor protection issues and employees as a result of reports by these persons to specially authorized state authorities. Also, violations in the field of labor protection are detected by specialists of the State Labor Protection Service of Ukraine (and their territorial bodies) as a result of the exercise of inspection powers.

The authors of the scientific article analyze the legal, organizational, and practical aspects of citizens' appeals to authorized bodies with reports of violations of occupational health, safety, and hygiene at domestic enterprises.

Key words: labor protection, legal liability, inspection measures, checks, powers, martial law, labor protection legislation, citizens' appeals.

Постановка проблеми. Здійснюючі наукові дослідження в сфері трудового і адміністративного законодавства ми, основним чином, зосереджені, у першу чергу, на дослідженнях особливостей правового регулювання охорони, безпеки та гігієни праці працівників на вітчизняних підприємствах. Відтак, в наш науковий інтерес входять різні аспекти законодавчого забезпечення та практичного здійснення інспекційних процедур і притягнення до юридичної відповідальності у зв'язку із порушенням права про охорону праці. Адже, як планові і позапланові інспекційні заходи державного нагляду так і юридична відповідальність за порушення норм і правил охорони праці в цілому є важливими стимуляторами забезпечення трудових прав і свобод людини і громадянина в будь-якій правовій державі. Ці здійснювані уповноваженими органами влади повноваження зумовлюють виховання свідомих громадян в дусі точного і неухильного дотримання норм законодавства. Актуальність досліджень на цю тематику, на наш погляд, зумовлюється у першу чергу необхідністю досягнення повноцінної реалізації і захисту прав і свобод людини і громадянина в галузі праці (її охорони та безпеки) настільки, наскільки це можливо (у тому числі під час воєнного стану). Це досягнення можливе при наявності в публічному управлінні легальних, реально діючих, деталізованих та ефективних юридичних механізмів.

Мета дослідження: з'ясувати загальні особливості правового регулювання заходів запобігання порушенням норм охорони праці в умовах воєнного стану в Україні.

Стан опрацювання проблематики. Науково-теоретичним підґрунтям дослідження стали роботи вчених у сфері трудового, адміністративного права та теорії держави і права: М.М. Терещука, Л.І. Каленіченко, Р.В. Бойка, К.Н. Ткачука, В.С. Андрєєва, Я.І. Безуглової, П.А. Бущенко, В.Я. Гоца та інших.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що на сьогодні ми виділяємо два основних реально діючих юридичних інструмента, які застосовуються в публічному управлінні сфері охорони праці. Це – **правовий інструмент** (здійснення ефективного законодавчого (правового) регулювання) та **організаційний інструмент** (адміністративна діяльність уповноважених суб'єктів). При цьому юридична відповідальність, на наш погляд, входить до змісту правового інструменту, оскільки її основні особливості (у тому числі, види, підстави, механізм застосування та інше) знаходять своє відображення в чинному законодавстві як України так інших цивілізованих правових держав. Інспекційні ж заходи загалом відносяться, на наш погляд, до організаційних інструментів адже в більшій мірі вони залежать від повноважень посадових осіб органів державної влади, їх практичних дій (вони є результатом адміністративної діяльності зазначених осіб).

Розглянемо поняття юридичної відповідальності більш змістовно. Для прикладу, у своїй праці під назвою «Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз», Микола Тимошук приходить до логічного висновку, що юридична відповідальність є комплексним явищем. Вона є важливим фактором у процесі реалізації прав і свобод суб'єктів правовідносин та здійснення органами держави покладених на них зобов'язань з метою забезпечення законності. Враховуючи системний характер юридичної відповідальності, можна дійти й узагальнюючого висновку про те, що під юридичною відповідальністю слід розуміти можливість настання негативних наслідків державно-примусового характеру для суб'єкта правопорушення у чітко встановленій процесуальній формі [1, с. 19].

Особливості юридичної відповідальності досліджували і інші науковці. Зокрема, Л.І. Каленіченко досліджуючи юридичну відповідальність приходить до декількох важливих висновків. По-перше, юридична відповідальність як явище об'єктивного права – це передбачені санкціями норм права, забезпечені можливістю застосування державного примусу несприятливі наслідки особистого, майнового чи організаційного характеру, яких відповідний суб'єкт права зазнає за вчинене правопорушення (порушення суб'єктивних прав) і які процесуально закріплені в передбаченому законодавством порядку. По-друге, юридична відповідальність як елемент змісту правовідносин – це передбачені санкціями норм права вид і міра обов'язку суб'єкта права зазнати позбавлення особистого, майнового, організаційного характеру у правовідносинах, що виникають із факту правопорушення. По-третє, юридична відповідальність як форма державно-правового примусу – це передбачені нормами права та здійснювані у процесуальній формі спеціально уповноваженими суб'єктами заходи негативного характеру, які застосовуються до суб'єкта правопорушення за умови наявності необхідних підстав [2, с. 68].

До науковців, які теж ґрунтовно досліджували зазначене поняття відносять О.Ф. Скакуна, який зазначив, що юридична відповідальність – це передбачені законом вид і міра державно-владного (примусового) зізнання особою втрат благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення [3, с. 464]. А М.І. Матузов розуміє юридичну відповідальність як один із видів соціальної відповідальності індивіда, головною особливістю якої є те, що вона пов'язана з порушенням юридичних норм, за якими стоїть апарат примусу держави [4, с. 443].

Наукові дослідження різних визначень змісту поняття «відповідальність» є дуже цікавим. Аналізуючи їх, ми прийшли до висновку, що хоча це поняття є доволі багатограним, і все ж деякі наукові позиції його розкриття є одноставними. Тому, ми схильні стверджувати про наступні основні ознаки юридичної відповідальності:

1. Юридична відповідальність є видом соціальної відповідальності.
2. Підставою юридичної відповідальності є вчинене фізичною чи юридичною особою порушення чинного закону чи права.
3. Наслідками юридичної відповідальності є негативна реакція держави в особі компетентних органів яка полягає у застосуванні санкцій до порушника права чи закону.
4. Санкції (стягнення, покарання, заходи) як наслідки юридичної відповідальності полягають у справедливому понесенні особою-правопорушником втрат деяких благ особистого, організаційного і майнового характеру за вчинене правопорушення.
5. Юридична відповідальність виражена в нормах права, що закріплені у чинних нормативно-правових актах загальнодержавного характеру, частіше кодифікованих.
6. Застосування юридичної відповідальності має чітку процесуальну форму та інші.

Отже, юридична відповідальність це юридичне поняття, яке має особливі, притаманні лише їй специфічні ознаки (особливості).

Важливим питанням юридичної відповідальності є питання виявлення правопорушень, злочинів, проступків. Унікальними у цьому сенсі є правопорушення в сфері охорони, безпеки праці. На наш погляд, найчастіше вказані правопорушення офіційно виявляються в результаті діяльності спеціалістів служби охорони праці підприємств, установ та організацій; уповноважених профспілками осіб з питань охорони праці та працівниками в результаті надсилання повідомлень зазначених осіб спеціально уповноваженим органам державної влади. Також правопорушення в сфері охорони праці виявляються фахівцями Державної служби з охорони праці України (та їх територіальних органів) в результаті здійснення інспекційних повноважень.

Спеціаліст служби охорони праці підприємства, установи, організації при виявленні порушень охорони праці має право:

- видавати керівникам структурних підрозділів підприємства обов'язкові для виконання приписи щодо усунення наявних недоліків, одержувати від них необхідні відомості, документацію і пояснення з питань охорони праці;
- вимагати відсторонення від роботи осіб, які не пройшли передбачених законодавством медичного огляду, навчання, інструктажу, перевірки знань і не мають допуску до відповідних робіт або не виконують вимог нормативно-правових актів з охорони праці;
- зупиняти роботу виробництва, дільниці, машин, механізмів, устаткування та інших засобів виробництва у разі порушень, які створюють загрозу життю або здоров'ю працюючих;
- надсилати роботодавцю подання про притягнення до відповідальності працівників, які порушують вимоги щодо охорони праці [5, 6].

Значну вагу в питанні виявлення правопорушень в сфері охорони, безпеки і гігієни праці мають і фахівці Держпраці. Варто відмітити, що Постанова Кабінету Міністрів України № 96 «Про затвердження Положення Про Державну службу України з питань праці» передбачає, що працівники Держпраці серед іншого мають право безперешкодно проводити відповідно до вимог закону без попереднього повідомлення в будь-яку робочу годину доби перевірки виробничих, службових, адміністративних приміщень та об'єктів виробництва фізичних та юридичних осіб, які використовують найману працю та працю фізичних осіб, експлуатують машини, механізми, устаткування підвищеної небезпеки, та у разі виявлення фіксувати факти порушення законодавства, здійснення нагляду та контролю за додержанням якого віднесено до повноважень Держпраці [7]. Тому варто відмітити, що працівники Держпраці та її територіальних управлінь, відповідно до чинного законодавства України, на наш погляд мають більш широкі повноваження у порівнянні із спеціалістами з охорони праці підприємств, установ, організацій.

Відносно працюючих громадян, то вони перші зіштовхуються із порушенням прав на охорону праці. Найважливішим в такій ситуації є звернення про порушення цих прав з метою їх відновлення. Відповідно до статті 40 Конституції України, усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк [9]. Чинний Закон України «Про звернення громадян» більш детально встановлює механізм адміністративної процедури звернення громадян залежно від ситуації. Для виконання законодавчих норм про звернення органи державної влади встановлюють для громадян різні способи подання скарг, клопотань, зауважень та пропозицій. Зокрема, на сьогоднішній день, на офіційному порталі Державної служби України з питань праці при переході за посиланням «Громадянам» міститься рядок «Електронне звернення громадян». Переходячи на нього з'являється інформація з електронною поштою для подання звернень а також сама форма для максимально зручного подання звернення. Форма має обов'язкові для заповнення поля, зокрема: 1. Вид електронного звернення: (індивідуальне чи колективне). 2. Прізвище, ім'я, по батькові особи. 3. Індекс, вулиця, будинок, квартира (для багатоквартирних будинків обов'язкове заповнення), область, район, населений пункт, E-mail, контактний номер, соціальний стан заявника. 4. Категорія запитувача. 5. Підприємство (Назва підприємства, адреса, код ЄДРПОУ (за наявності), щодо якого порушене питання). 6. Вид звернення. 7. Зміст звернення. 8. Суть порушеного питання, зауваження, заяви, скарги, прохання чи вимоги. 9. Відповідь надати. 10. Електронний підпис, фото підпису, сканкопія [8].

Саме в такий спосіб працівники можуть подати електронне звернення про порушення норм охорони чи безпеки праці. Звичайно, це не унеможливує подання особисто письмового звернення в зазначений орган.

Розвиваючи дану наукову тему, варто зазначити, що на сьогодні війна внесла свої корективи в життя українців. У тому числі це стосується правового регулювання трудових правовідносин. Тому, окрему увагу Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України та інші органи влади і посадові особи приділяють питанню перегляду та кореляції норм трудового права як окремої галузі права. Зміни, що проводяться повинні бути ухвалені з метою спрощення та оптимізації юридичних механізмів та процедур, зокрема у правовідношенні працівник-роботодавець-держава у період військового часу. Окрім цього, дані законодавчі зміни повинні забезпечувати, реалізовувати та захищати права як роботодавців так і працівників, стимулювати їх до виконання своїх обов'язків неухильно дотримуючись чинних норм права [11].

З початком війни українським урядом була розроблена і ухвалена Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану» [12]. Цей документ встановив «мораторій» на проведення більшості заходів державного нагляду і контролю в державі зокрема і в сфері охорони та безпеки праці.

Проте, застосування мораторію на здійснення інспекційних процедур на територіях де не ведуться бойові дії, на наш погляд, як і на думку законодавця є недоцільним, оскільки для їх здійснення у більшості областей на сьогоднішній день наявні усі необхідні умови. Тим паче, що, абзац другий вказаної постанови передбачає, що за наявності загрози, що має негативний вплив на права, законні інтереси, життя та здоров'я людини, захист навколишнього природного середовища та забезпечення безпеки держави, а також для виконання міжнародних зобов'язань України протягом періоду воєнного стану дозволяється здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю) на підставі рішень центральних органів виконавчої влади, що забезпечують формування державної політики у відповідних сферах [12].

Тому вже 15.03.2022 року Верховною Радою України був ухвалений Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану», який дозволив проведення у тому числі вказаних інспекційних процедур. Відповідно до пункту першого частини першої статті 16 даного закону, у період дії воєнного стану центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну політику з питань нагляду та контролю за додержанням законодавства про працю, та його територіальні органи можуть здійснювати за заявою працівника або профспілки позапланові заходи державного нагляду (контролю) за додержанням законодавства про працю юридичними особами незалежно від форми власності, виду діяльності, господарювання та фізичними особами, які використовують найману працю, в частині додержання вимог цього Закону, а також з питань виявлення неоформлених трудових відносин та законності припинення трудових договорів» [13, 11]. Ця норма звичайно ж визначає позапланові інспекційні процедури. Відповідно, для того щоб пункт перший частини першої статті 16 даного закону був застосований до Держпраці (або її територіального органу) повинно надійти звернення із інформацією про порушення в цій сфері від профспілки або фізичної особи.

Частина 3 статті 16 Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» передбачає, що позапланові заходи державного нагляду (контролю) у період дії воєнного стану також здійснюються:

- за наявності підстав, визначених абзацами п'ятим, восьмим, дев'ятим, десятим частини першої статті 6 Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності»;
- за зверненням Київської міської військової адміністрації або обласної військової адміністрації;
- у зв'язку з невиконанням суб'єктом господарювання приписів про усунення порушень вимог законодавства, виданих після 1 травня 2022 року. А тому існують і інші законодавчі підстави для здійснення перевірок в Україні під час воєнного стану.

Проте, відповідно до тієї ж статті 16 згаданого закону, період дії воєнного стану у разі виконання в повному обсязі та у встановлений строк приписів про усунення порушень, виявлених під час здійснення позапланових заходів державного нагляду (контролю), штрафи, передбачені статтею 265 Кодексу законів про працю України, не застосовуються [13].

Варто зазначити, що на сьогоднішній день чинний Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V визначає не лише підстави для проведення перевірок, але і умови, принципи, загальні вимоги, вимоги до документів про проведення перевірок та інше [14].

Для висновку слід зазначити, що по-перше, Державна служба України з питань праці (а також її територіальні органи) на сьогодні здійснюють планові та позапланові заходи державного нагляду а також і інші властиві їй повноваження відповідно до норм чинних законодавчих та підзаконних нормативно-правових актів у тому числі в умовах воєнного стану.

По-друге, до виявлення, проведення розслідувань негативних аспектів охорони і безпеки праці а також до їх запобігання на підприємствах повинні залучатись спеціалісти служби охорони праці підприємств, установ та організацій; уповноважені профспілками особи з питань охорони праці; працівники; роботодавці та фахівці Держпраці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Терещук М.М. Юридична відповідальність: теоретико-правовий аналіз. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2015. № 2. С. 18–21.
2. Каленіченко Л.І. Юридична відповідальність як динамічне правове явище. *Форум права*. 2017. № 3. С. 67–71. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2017_3_13.
3. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Харків: Консум: 2001 р. 656 с.
4. Матузов Н.И., Малько А.В. Теория государства и права: учебник. М.: ИД «Дело» РАН-ХиГС, 2015. 528 с.
5. Держпраці роз'яснила права спеціаліста СОП у разі виявлення порушень охорони праці. Експертус 9 вересня 2020 року. URL: <https://pro-op.com.ua/news/2749-derjprats-rozjasnila-prava-spetsalsta-sop-u-raz-viyavlennya-porushen-ohoroni-prats>.
6. Закон України «Про охорону праці». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text>.
7. Постанова Кабінету Міністрів України № 96 «Про затвердження Положення Про Державну службу України з питань праці». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/96-2015-%D0%BF#Text>.
8. Звернення громадян. Офіційний вебсайт Держпраці України. URL: <https://dsp.gov.ua>.
9. Конституція України, документ № 254к/96-вр, чинний. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
10. Перевірки Держпраці 2024: як підготуватися до візитів інспекторів. LIGA-ZAKON. URL: https://biz.ligazakon.net/analytcs/226476_perevrki-derzhprats-2024-yak-pdgotuvatisya-dovzitiv-nspektorv
11. Пасічник В.Б. Цимбалюк В.І. Теоретико-правовий аналіз окремих положень проекту Закону України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану. Адміністративно-територіальна реформа в Україні: стан, проблеми, перспективи: Матеріали регіональної науково-практичної он-лайн конференції, м. Рівне, 24 березня 2022 р. / за заг. редакцією А.В. Матвійчука. Рівне, Навчально-науковий інститут права Національного університету водного господарства та природокористування. 2022, с. 70–76.
12. Постанова Кабінету Міністрів України від 13 березня 2022 р. № 303 «Про припинення заходів державного нагляду (контролю) і державного ринкового нагляду в умовах воєнного стану». URL: https://ips.ligazakon.net/document/kp220303?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress01&_ga=2.15426742.1485112769.1733747693-637053227.1707989291#_gl=1*hro7k2*_gcl_au*MTUxODY0MzE5NC4xNzI2NjQ0MTYz.
13. Закон України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>.
14. Закон України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 № 877-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/877-16#Text>.
15. Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо забезпечення реалізації та гарантування конституційного права на звернення до органів державної влади та органів місцевого самоврядування» № 109/2008. URL: <https://www.president.gov.ua/appeals/appeals-info/ukaz-zvernennia>.